

Gaspıralı İsmail Bey'in Stratejik Öngörü ve Hedefleri Üzerine Eleştirel Bir Söylem Analizi¹

Nazım Muradov¹

Gaspıralı İsmail Bey dünyasının kapılarını yüzümüze açan değerli Hocam - Prof. Dr. Yavuz Akpınar'ın 70. yaş gününe...

Özet

Türk dünyasının modernleşmesinde çığır açan ünlü fikir adamı Gaspıralı İsmail Bey'in ilk kalem tecrübelerinden olan *Bahçesaray Mektupları* ve *Rusya Müslümanları* eserlerinden alıntıladığımız sekizer söylemi bu yazıda çözümlenmeye çalışacağız. Kırım'ın Simferopol (Akmescit) şehrinde yayımlanan *Tavrida* gazetesinde 1881 yılında Rusça tefrika edilen bu eserlerin 1880'lerde Rusya devlet dairelerinde gizli tartışmalara konu olduğu ve neden hedef haline getirildiği üzerinde de kısaca duracağız. Ünlü Rus misyoner Nikolay İlminski, sadece bu eserleri değil, genel olarak *Tercüman* gazetesini ve Gaspıralı İsmail Bey'i Rusya Dâhiliye Nazırlığı'na jurnallemiştir. Gaspıralı İsmail Bey, İlminski'nin Rusça yazdığı bu mektuplara ulaşmış, onlardan kendisi ve gazetesine ilgili olanlardan bazılarını Türkçeye çevirerek *Tercüman*'da yayımlamıştır. İlminski'nin sakıncalı bulduğu bu eserlerin Rus fikir akımlarını beslediğini, Avrasyacı teorisyenleri bile etkilediğini bu alanda yapılmış araştırmalardan yararlanarak aktarmaya çalışacağız. Bu makalede söylem analizi konusunun kuramsal çerçevesini belirlemek ve takip edeceğimiz yolu göstermek için yazıya ayrı bir alt başlık (bölüm) ekleyeceğiz. *Bahçesaray Mektupları* (BM) ve *Rusya Müslümanları* (RM) eserlerinde tespit ettiğimiz 10 + 36 söylemden ilk sekizer (toplam 16) tanesinin çözümlenme denemesini yapacağız. *Bahçesaray Mektupları*'nın H. Necefoğlu – Y. Akpınar; *Rusya Müslümanları*'nın ise A. İbrahimov – Y. Akpınar çevirilerini kullanacağız. Çözümleme yaparken Willig'in, 'Analiz Esnasında Cevaplanması Gerekenler, Beklenen Cevaplar' başlıklı 6 maddeli kılavuz niteliğindeki tablosundan (Arkonaç 2014: 163) yararlanacağız. Söylem çözümlemesinin bir yöntem olmadığı gerçeğinden hareketle yapmaya çalışacağımız yorumları 'analiz denemesi' olarak adlandıracız. Özellikle *Rusya Müslümanları*'ndaki [ve Gaspıralı'nın öteki fikir eserlerinde bulunan] diğer söylemleri başka bir yazıda ele almayı planlıyoruz.

Anahtar sözcükler: *Gaspıralı, Bahçesaray Mektupları, Rusya, Rusya Müslümanları, söylem, söylem analizi denemesi, Willig-Parker kılavuzu*

A Critical Speech Analysis Upon Gaspıralı İsmail Bey's Foresight and Targets

Abstract:

We are going to try to analyse the eight each from the works *Bahçesaray Letters* and *Russian Muslims* which are Gaspıralı's first writing experiences. At the same time we are going to emphasise these works published in Russian in the year of 1881 on *Tavrida* journal published in Simferopol (Akmescit) province of Kırım with the reason of they caused the secret debates in Russia state institutes and why they were made target in 1880's, as well. Famous missionary Nikolay İlminski had informed on not only these works, generally the *Tercüman* Newspaper and

¹ Yrd. Doç. Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi /KKTC, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
nazim.muradov@gmail.com

Gaspıralı İsmail Bey himself to the Russia Ministry of Interior, as well. We are going to try to transform that these works which were found objectionable by İlminski feeded the Russian ideas flow, even affected Euro Asian theoreticians by using the studies done in this field. In this study, we are going to add a sub title to the writing in order to define the theoretical framework and the path which will be followed by us. We are going to try analyzing experiment the first eight each (total 16) that we identified among 10+36 speeches. While we are analyzing, we will get benefit from Willig's table in the form of guide composed of 6 articles titled "The ones which have to be answered, Expected Answers" Especially, we are planning to take into hand the other speeches in Russian Muslims [and the ones which were found in Gaspıralı's idea works]

Keywords: *Gaspıralı, Bahçesaray Letters, Russia, Russian Muslims, Speech, Speech Analyse Experience, Willing-Parker's Guide*

Giriş

Gaspıralı İsmail Bey'in, Rusya İmparatorluğu'nda ve Rusya dışında yaşayan Müslüman Türk halklarının geleceğiyle ilgili neler yapılması gerektiği üzerine bir strateji belirlediğini ve bu doğrultuda hareket ettiğini söylemek mümkündür. 10 Nisan 1883'te ilk sayısını çıkardığı *Tercüman* gazetesi, 17 Ekim (1905) Manifestosu'ndan sonra "Dilde, Fikirde, İşte Birlik!" sloganıyla çıkmaya başlamış ise (Gaspıralı 2005: 29) de Gaspıralı, gazetesini çıkardığı ilk günden itibaren böyle bir stratejinin izinde hareket etmiştir. Gaspıralı'nın "Şeyhülmuhammadî" diye adlandırıp büyük saygı gösterdiği Hasan Bey Melikzade Zerdabî'nin (1842–1907), 1875-1877 yılları arasında Bakü'de toplam 56 sayı çıkardığı *Ekinci* gazetesinin (Akpınar 1994, 89-90; 2011:149-160) Rus-Osmanlı Savaşı (93 Harbi) nedeniyle kapatılması üzerine Rusya Türklerinin gazetesiz kaldığı ve Gaspıralı'nın bu boşluğu kısmen de olsa doldurmak için girişimlerde bulunduğu, önemli sonuçlara da ulaştığı bilinmektedir (Gankeviç 2007: 91-101). Gaspıralı, 1883 baharında Kırım'ın eski Hanlık merkezi Bahçesaray şehrinde çıkarmaya başladığı *Tercüman* gazetesi ile hem Bahçesaray'ı yeniden cazibe merkezi yapmış, hem de *Tercüman*'ı Rusya Türklerinin sesi haline getirmiştir.

Gaspıralı, devlet dairelerine yazmış olduğu çok sayıdaki resmi müracaatta *Perevodçik* adıyla Rusça bir gazete neşretmeyi ve bu gazetede yazıları *Tercüman* adı altında Türkçeye çevirerek yayımlamayı taahhüt etmiş, ancak bu şartlarda gazetenin çıkmasına izin alabilmişti. (Akpınar 2010: 150-153) Gazetenin adı olan Rusça ("Переводчик" *Perevodçik*) ve Türkçe (ترجمان *Tercüman*)'ın anlamlarına baktığımızda bu adlarla ifade edilmeğe çalışılan kavramların birbirinden farklı olduğu ortaya çıkacaktır. İlk bakışta "Perevodçik"le "Tercüman"ın farklı anlamlara geldiği görülür; (Mustafayev – Şerbinin 1996; 598) *Perevodçik* "çevirmen, mütercim" anlamına geldiği halde "Tercüman"ın ifade ettiği mecaz anlamlar (Sâmî 1996: 395) dikkat çekicidir. Dolayısıyla Gaspıralı, yayımladığı gazetenin adından başlayarak büyük hedeflere doğru belirli bir strateji çerçevesinde hareket etmiş, asrî gelişmelerin gerisinde kalan dindaş ve soydaşlarının eksikliklerini tespitten sonra bu eksiklikleri acele etmeden gidermeye

çalışmış, yaptığı önemli reformlarla soydaşlarına çağ atlatmıştır. Döneminin en hızlı iletişim aracı olan gazete, Gaspıralı'yı hedeflerine yaklaştıran bir vasıta olmuştur. Bu anlamda *Tercüman*'ı, Gaspıralı'nın amacı değil; dil, fikir ve iş birliği hedeflerine ulaşma yolunda tesis edip kullandığı araç olarak görmek ve kendisinin en büyük eseri saymak yanlış olmayacaktır.

1. Gaspıralı ve *Tercüman* gazetesi Nikolay İlminski'nin hedefinde:

Tercüman'ın, Müslüman Türk halklarını kendi etrafında birleştiren cazibe merkezi olduğunu gören ünlü Rus misyoneri, dilcisi, çevirmen ve eğitimcisi Prof. Nikolay İlminski (1822-1891), (Yudakin 2001: 220-223) gazetenin çıkmasını engellemek ve Müslüman Türklerin gözünü açmaya çalışan Gaspıralı'yı susturmak için çok mesai harcamış, çok sayıda gizli mektup ve rapor yazarak Rusya'nın üst düzey devlet memurlarına göndermiştir.

Kazan'da yaşayan İlminski, *Tercüman* çıkmadan önce de Müslüman Türkler aleyhine faaliyetlerde bulunmuş, onların çağın hızına yetişmemeleri için usul-i kadim eğitim sisteminde kalmalarını istemiştir. N. İlminski'nin genel olarak Rusya Müslümanlarını modernleştirmek isteyen kişilere, özel olarak da *Tercüman*'a ve Gaspıralı'ya karşı faaliyetleri hep art niyetlidir. *Tercüman* gazetesinde yayımlanan "Asılsız Korku" (9 Sentyabr [Eylül], 1905, Sayı 71, s. 1); "Lâzım Cevap" (23 Dekabr [Aralık], 1905, Sayı 109, s. 2); "İlminski Usulü" (Sayı 10, 1906); "Bizim Şube" (16 Mart 1907, Sayı 28, s. 1-2); "Ruslar da Saçmaladı" (1 Fevral [Şubat] 1908, Sayı 8, s. 1-2); [Tebrik] 16 Mayıs 1908, Sayı 35, s. 4) vb. yazılarından dolayı, Gaspıralı İsmail Bey'in stratejik hedefler doğrultusundaki faaliyetlerini engellemek isteyen İlminski ve onun yolunu takip edenlerin (Ostroumov, Smirnov vd.) gerçek yüzlerini görmek mümkündür.

N. İlminski, 1882 yılında Rusya'nın etkili devlet bakanlarından Pobedonostsev'e yazdığı mektubunda şöyle demektedir:²

"Devletlü Efendim Hazretleri,

Ufa vilayeti tamam Müslüman vilayetidir. Ahalinin köplüğünden maada Ufa'nın mirzaları bay hem okumuş kişilerdir. Mekteb-i harbiyede, gimnazyada ve darülfünunda tahsil görmüş mirzalar Ruslaşıyor, öz milletinden ayrılıyor zannedilmesin. ... ulûm ve fûnun yalnız Rusların itikadını bozuyor, Müslümanlar ise tahsil-i fûnundan kuvvet kesbediyorlar. Sade mollalar mutaassıptırlar ama zaman tahsili görmüş Müslümanlar zahiren Ruslaşmış gibi görünseler de batınen milletleri için daha ziyade, daha tesirli çalışıyorlar... Mirzaların yol ve meydan aldıkları, bu işimize mani ve zarardır. Bahusus ki hazırda Kırım'da ve Ufa'da ziyalı Müslümanlar arasında milliyet ve terakki fikirleri kozgaldı..." Kazan, sene 1882 (*Tercüman* 1905: 108/1)

² İlminski'nin mektupları onun vefatından sonra (1898'de) Kazan'da yayımlanmış olan 426 sayfalık *Pis'ma Nikolaya İvanoviça İl'minskago* [*Nikolay İvanoviç İlminski'nin Mektupları*] kitabından alınmış, Gaspıralı tarafından Türkiye'ye çevrilerek *Tercüman*'da yayımlanmıştır. Biz de *Tercüman*'daki neşirlerden yararlandık.

İlminski, 1883 yılında Petersburg'a yazdığı bir mektubunda Gaspıralı İsmail Bey'in "Russkoe Muslumanstvo" [Rusya Müslümanları] eserini ve Mirza Halim adlı bir Türkü hedef almış, onların faaliyetlerini Rusya açısından tehlikeli bularak şöyle demiştir:

"Devletlü Efendim Hazretleri,

Bu defa zamane alâmetlerinden bahsedeceğim. Bahçesaray şehir galovası İsmail Mirza Gasprinski "Rusya Müslümanları" namında bir risale neşretti ve basmahane tesis ederek bir de gazete çıkarmaya başladı. Bu adam ilim ve fünun meydanında Rusya'nın cümle İslamını birlik ve ittihad haline koymak mesleğindedir. Kırım ve Kafkaz'ı ve Maveraiünnehir'i bir araya katıştıracaktır.

Mirza Halim namında diğer biri Peterburg gazetesinde İslamiyeti medh ü sena edip Rusların gözüne toz sepiyor. Bunlar birer bulut ise bulut çoğaldıkça toplaşıp yıldırım ve ateş çıkardıkları unutulmamalıdır. Malûmunuz, Taşkent Gubernası'nın direktörü Ostroumof bunların reddine çalışıyor. Ostroumof, Kazan Ruhban Mektebi'nin şakirdi ve muallimi bulunmuş takva ve dindar kişidir. Kazan, 1883" (Tercüman 1905: 108/1)

Nikolay İlminski'nin, dönemin Rusya devletinin etkili bakanlarından biri olan Pobedonostsev'e 1884 yılında yazdığı başka bir mektupta ise Gaspıralı ve Mirza Halim'in faaliyetlerinin artık ciddi sonuçlar verdiği belirtilmekte, neler yapılması gerektiği söylenmektedir. İlminski şöyle diyor:

Devletlü Efendim Hazretleri!

Mirza Halim ve İsmail Gasprinski, Ostroumof'a birer mektup yazmışlar. Artık Müslümanlar göz açtılar, yol alıyorlar. Bu mektupların birer kopyasını size takdim ediyorum, belki dikkat buyurursuz.³ Dikkat olunacak bir vakıa daha var. Orenburg Müslüman İdaresi'ne Kazan mollalarından Salahov, kadı saylandı [seçildi]. Kadılık maaşı pek az olduğundan Kazan tacirleri bu mollaya senede altı yüz ruble cıyıp [toplayıp] verecek oldular. Bu halde mezkûr molla kadılığı kabul etti. Şimdiye kadar böyle bir alâmet görülmemiş idi. Tacirlerin bu gayreti şayan-ı dikkattir.

Bu Müslümanlık ve İttihad-ı İslam, Gasprinski ile şürekâsının politikasına da'lidir.⁴

Söz sırası geldikte bu Müslümanların İdare-yi Ruhaniyesi'nden ötürü bir fikir söylemek istiyorum. Bu idareyi dağıtmak pek münasıptır. Rus arhireyi bir gubernaya buyuruyor; Orenburg müftüsü ise çok gubernaların müftüsüdür ve buna göre de çok nüfuzludur. Katerina Padişah'ın bir yanlışlık ile tesis ettiği bu idareyi⁵ bağlamak gerektir. Molla imtihanı ve matrika [doğum belgesi] tercümeleri için gubernaya upravleniyasında [Valilik binasında] bir molla bulundurmak yeterlidir.

³ Ostroumov'a yazdığım mektup hususî idi. İlminski'ye ve Pobedonostsev'e verildiği, emanete ihanettir. (İsmail)

⁴ Kalın puntolu yazım tercihleri bize aittir. NM

⁵ 22 Eylül 1789'da Rus Çaricesi İkinci Katerina'nın «Об учреждении Оренбургского магометанского духовного собрания» [Orenburg Müslüman Dini İdaresi'nin tesisi] emriyle kurulan Orenburg Müslüman İdare-i Ruhaniyesi'nden söz edilmektedir.

Müftü Tevkilef kart [ihtiyar] kişidir. Köpke barmaz [çok sürmez], vefat eder. Bundan son müftü nasbolunmaz ise pek güzel olurdu. Sene 1884” (Tercüman 1905: 108/1)

Görüldüğü gibi Gaspıralı, İlminski “garibeleri”nin⁶ hedefi haline gelip faaliyetleri sıkı bir şekilde Rusya devlet dairelerine rapor edilmişse de aşırı titizliği ve dikkati sayesinde çalışmalarını sürdürmüş, hedeflerine doğru ilerlemiştir. Kendisi, *Tercüman*’ın 108. (1905) sayısında titizliği ve aşırı ihtiyatlılığı konusunda şöyle demektedir:

“1884 senesi ahirinde aşına olduğum münevver fikirli bir Rus ’tan Peterburg’tan mektup almış idim. Mektubunda "Hürmetli Mirza, Tercüman’da ne yazıyorsunuz ki, kapatmak istiyorlar. Dikkat edin, söz kaçırmayınız. Zaman pek ağır zamandır." ibarelerinden sonra Angliyski Klup’ta yani Kibar ve Vükela Cemiyeti’nde işittiği sözleri yazmış idi. Gazetemi şöyle çiteyip, şöyle mülhaza edip yazıyor idim ki, bir kelimesine ilişmek mümkün değil idi. Her yazdığım, bir nizamaya değil, beş nizamaya muvafık idi. Kabahatim ne olduğunu bilemiyor idim; ancak, İlminski’nin hafif mektupları neşrolunduktan sonra davuşun kaydan geldiğini anladım. İsmail”. (Tercüman 1905: 108/1)

2. “Russkoe Muslumanstvo” (Rusya Müslümanları) eseri neden hedef haline getirilmiştir?!

Bilindiği üzere Gaspıralı *Rusya Müslümanları* eserini Küçük Molla imzasıyla yazıp Kırım’da çıkan *Tavrida* gazetesinde Rusça yayımladığı “Bahçesaray Mektupları”nın (Akpınar 2005: 61-76) devamı olarak yeniden ele alınmış ve genişleterek yayımlamıştır. (Akpınar 2005: 77-121) İlminski’nin bu eserle ilgili eleştirilerinin benzeri 26 Şubat - 6 Mart 1926 tarihlerinde düzenlenen *Bakü Türkoloji Kurultayı*’na (Nerimanoğlu – Öner 2008) da farklı bir şekilde yansımıştır. Bilindiği üzere, 131 katılımcısı bulunan, 17 oturumdan oluşan ve birbirinden değerli bilimsel bildirilerin sunulduğu bu kurultay, Gaspıralı’nın vefatından 12 sene sonra düzenlenmiş, Gaspıralı İsmail Bey’in (1851-1914) (Nerimanoğlu – Öner 2008: 383) ve Fridrih Vilhelm Radloff’un (1837-1918) şerefine (anısına) gerçekleştirilmiştir. (Nerimanoğlu – Öner 2008: 13-14) Kurultayın 27 Şubat 1926 tarihli İkinci Oturumu’nda Doç. Gaziz Gubaydullin,⁷ sunduğu “Türk-Tatar Halklarında Edebiyat Tarihinin Gelişmesi” başlıklı bildirisinde Gaspıralı’dan da söz etmiş, bizim de üzerinde durmaya çalışacağımız *Rusya Müslümanları* eserinden alıntı yaparak örnek verdiği parçayı farklı bir söylem analizine tabi tutmuştur. Gubaydullin şöyle diyor: “... XIX. yüzyılın 80’li yıllarından itibaren, hemen hemen yüzyılın

⁶ Bu ifade Gaspıralı’ya aittir.

⁷ Gaziz Salih oğlu Gubaydullin (1887-1938), “Kazan Üniversitesi’nden 1916 yılında mezun olmuş, orada çalışırken 13 Eylül 1921’de açlığa maruz kalanlara yardım komitesinde yer aldığı için tutuklanmıştır. 1925 yılından itibaren Bakü Üniversitesi’nde doçent olarak çalışmaya başlamış, 1928’de profesörlüğe yükselerek Şarkiyat Fakültesi’nde dekanlık görevine getirilmiştir. 1930’lu yıllarda Pantürkist ve burjuva tarihçisi damgasıyla ve T. Riskulov’un teşkilatında yer aldığı gerekçesiyle suçlanmış, 1937’de tekrar tutuklanmış, 20 Mayıs 1938’de ölüm hükmü verilmiş ve kurşuna dizilmiştir.” Eserleri ve hakkında daha geniş bilgi için bkz. *Люди и Судьбы - Библиографический словарь востоковедов - жертв политического террора в советский период (1917-1991)*, memory.pvost.org/pages/gubajdullings.html

Muradov, N.

sonuna dek bu alanda [tarihî-etnografik araştırmalar konusunda] g¼¼l¼¼ durgunluk g¼¼r¼¼lmektedir ki, bu yalnız Rusya irticasının etkisiyle olabilir. Sadece Gasprinski 1881'de yazdığı "Rusya M¼¼sl¼¼manlıđı Hakkında (Gaspıralı 2005: 77)" adlı politik eserinde açık olmayan ve çeşitli çelişkili d¼¼ř¼¼ncelerini tarihi bilgilere dayandırmaya çalışmıştı. ¼rnek olması için burada m¼¼ellifin aşağıdaki ilginç d¼¼ř¼¼ncelerini duyurmak istiyorum:

Eserin Rusça orijinalinden seçtiğimiz ilgili parça - 1881	Gaziz Gubaydullin'den naklen K. V. Nerimanoğlu-M. Öner çevirisi 1881 / 1926 / 2008	İsmail Gaspıralı'dan naklen A. İbrahimov – Y. Akpınar çevirisi 1881 / 2005
<p>“Пятьсот лет назад на Куликовском поле бесповоротно был решен судьбою и историей вопрос о подчиненности северного и восточного мусульманства, а в частности тюрко-татарского племени, племени русскому. После вековых испытаний и борьбы возмужавший и окрепший русский дух сломил наконец грозную, своеобразную власть татар, и с того момента шаг за шагом русская сила и власть надвигаются в недра Татарии, и разрозненные ветки тюрко-татарского племени, в свое время единого и могущественного, постепенно переходят под власть России и делают ее нераздельной составной частью. Так одно за другим, в моменты исторической необходимости, вошли в состав растущей Руси царства Рязанское, Казанское, Астраханское, Сибирское, Крымское, далее - ханства Закавказья и в последнее время - некоторые ханства Средней Азии, где, по нашему мнению, Россия еще не достигла своих исторических, естественных границ.</p> <p>Мы думаем, что рано или поздно границы Руси заключат в себе все тюрко-татарские племена и в силу вещей, несмотря на временные остановки, должны дойти туда, где кончается населенность тюрко-татар в Азии...”</p>	<p>“500 yıl öncesinde Kulikovo çölünde tarihî kader kuzey ve doğu Müslümanlarının, özellikle de Türk-Tatar kabilelerinin Ruslara teslim olması konusunu bir çırpıda çözdü.</p> <p>Asırlarca devam eden Rus millî ruhu, sonunda Tatarların korkunç ve kendisine mahsus hâkimiyetini bitirdi ve bu dönemden sonra Rus gücü ve nüfuzu adım adım Tataristan'ın içlerine doğru ilerlemekte, zamanında birleşik kudretli Türk-Tatar halkının dağınık kolları da tedricen Rusya'nın hâkimiyeti altına geçmekte ve onun ayrılmaz bir bölgesi olmaktadır. Böylece tarihî şartlar sonucu birbirinin peşi sıra uzayan [Rezan], Kazan, Astrahan, Sibir, Kırım Hanlıkları, sonra Kafkasya Hanlıkları ve daha sonra Orta Asya Hanlıkları, büyümekte olan Rusya'nın tahakkümü altına girdi ve görüşümüze göre Rusya tarihî sınırlarına kavuştu. Zannediyoruz ki, sonunda Rusya sınırları tüm Türk-Tatar halklarını kapsayacak ve geçici aksaklıklar olsa bile, bu sınırlar Asya'da Türk-Tatar halklarının yerleştiği arazilerin bittiği yerlere dek uzanmalıdır...”</p>	<p>“500 yıl önce Kuzey ve Doğu Müslümanlarının, özellikle Türk-Tatar boylarının Rus kavmine tâbi edilmesi meselesi kader ve tarihin hükmüyle kat'i bir şekilde Kulikovo meydanında hâll edildi.</p> <p>Yüzyıllık deneyimlerden ve mücadelelerden sonra olgunlaşmış ve sertleşmiş Rus ruhu, nihayet Tatarların korkunç, kendilerine özgü iktidarını yıktı. O andan itibaren Rus gücü ve iktidarı adım adım Tataristan'ın derinliklerine ilerlemeğe başladı. Zamanında tek ve kudretli olan Türk-Tatar boylarının dağınık kolları, tedricen Rusya'nın hakimiyeti altına girdi ve onun artık ayrılması mümkün olmayan bir parçası hâline geldi. Tarihî zorunluluk anlarında sırasıyla Ryazan, Kazan, Astrahan, Sibiryâ, Kırım, sonra Güney Kafkasya hanlıkları ve son zamanlar, Rusya'nın hâlen kendi tarihî ve tabii sınırlarına ulaşmadığını düşündüğümüz Orta Asya bölgesindeki hanlıklarının bazıları, büyüyen Rusya'nın bünyesine dahil edildiler. Rusya sınırlarının, er geç bütün Türk-Tatar kavimlerini içine alması ve - geçici duraklamalara rağmen - çeşitli sebeplerin etkisiyle bu sınırların, Asya'da Türk-Tatar nüfusunun bittiği yerlere kadar ulaşması gerektiğini düşünüyoruz...”</p>

Gaziz Gubaydullin, 1926 yılında *Rusya Müslümanları* eserinden alıntı yaptığı bu söylemleri şöyle analiz etmektedir: “*Yalancı vatanseverlik hislerini içeren bu parça III. Aleksandr döneminin Türk bilgin ve yazarlarının nasıl ağır ortamda yazdıklarını, yapmacık, sahte vatanseverlik perdesi altında, kendi mahrem fikirlerini ifade etmek için hangi usüllere başvurduklarını gösteren döneminin bu güzel yazar ve maarifçisi [Gaspıralı İsmail Bey], diğer makalelerinde de yukarıdakine benzer tarihî oyunlara başvuruyor, hâlbuki [kendisi] bu bilim alanında uzman değildi...*” (Nerimanoğlu – Öner 2008: 92-93)

Gubaydullin’in bu yorumu Gaspıralı’dan daha çok Rusya Çarlık dönemini eleştirmek amacıyla yapılmış, III. Aleksandr rejimi eleştirilirken millî duygulara yer verilmiş, Gaspıralı’nın yorumları ise “mahrem duyguların sahte vatanseverlik perdesi altındaki ifadesi” zorunluluğu olarak değerlendirilmiştir. Aslında bu yorumda 1926 yılının (Lenin’in vefatından sonra her şeyi ele geçirmeye çalışan ve gün geçtikçe artmaya başlayan Stalin baskı döneminin) gergin siyasi havasını hissetmek mümkündür. Oysa günümüzde yani 1881’den sonraki 135 ve 1926’dan sonraki 90 yıllık bir aradan sonra Gaspıralı İsmail Bey’in bu soğukkanlı değerlendirmesinin pek yanlış olmadığı ortaya çıkmaktadır. Osmanlı devleti dışında yaşayan Müslüman Türklerin tamamını aynı devletin çatısı altında hayal eden Gaspıralı, bu bütünlüğü “*Dilde, Fikirde, İşte Birlik!*”in ön koşullarından biri olarak görmekte haksız değildi. Nitekim *Rusya Müslümanları* eserinin diğer söylemleri, Gaspıralı’nın zahiren de “yapmacık, sahte vatansever” olmadığını göstermektedir.

3. Bahçesaray Mektupları ve Rusya Müslümanları eserlerindeki söylemler üzerine:

Bahçesaray Mektupları’nı (1881) da içine alan *Rusya Müslümanları* (1881), bu mektupların yeniden işlenmiş, genişletilmiş ve *Tavrida* gazetesinin 1881 yılına ait 43-47. sayılarında basılmış şeklidir. (Gaspıralı 2005: 61) Gaspıralı’nın ciddi anlamda gazetecilik faaliyetinin bu eserlerle başladığını söylemek mümkündür. Rusça kaleme aldığı bu yazılarda kendisinin dikkatli bir gözlemci ve gözlemlerini iyi bir üslup ve sembolik bir dille ifade etme yeteneğine sahip bir aydın olduğu görülmektedir. İsmail Bey’in bu eserlerde yapmış olduğu sosyolojik tespitler, onun tarihi ve siyasi konulara hâkim olduğunu ve bu gerçeklerden hareketle saptamalarda bulunduğunu gösterir niteliktedir. Gaspıralı’nın, Rusları hangi gözle değerlendirdiğini, kullanmış olduğu siyasi, tarihî ve kültürel referanslar eşliğinde bu eserler üzerinden takip etmek mümkündür. Gazeteci ve araştırmacı faaliyetine henüz başlayan, üniversite eğitimi almayan 30 yaşındaki bu genç, artık ciddi bir fikir adamıdır.

Biz bu yazımızın devamında Gaspıralı'nın ilk fikir eserleri sayılan *Bahçesaray Mektupları* ve *Rusya Müslümanları* eserlerinde bulunan söylem niteliğindeki metin parçalarını eleştirel söylem analizine tabi tutmaya çalışacağız. Söylem analizi çalışmalarının gün geçtikçe arttığı günümüzde buna ihtiyaç olduğunu düşünüyoruz. İsmail Bey'in vefatından hemen sonra kaleme alınan yazılarda da anlaşılır bir dil kullanan Gaspıralı'nın yeni okumalarla gelecek kuşaklara aktarılması gerektiği dile getirilmiştir. Dr. Neriman Nerimanov'un 20 Eylül 1914 tarihli *Basiret* gazetesinin 22. sayısında yayımlanan "Bahçesaray'da İmtahan Meydanı" yazısında Gaspıralı gibi kahramanların sayıca artması için iki yol olduğunu ve onlardan birincisinin "... *İsmail Bey'in millete ettiği hizmeti mükemmel surette açık lisan ile yazıp intişar etmek*"le mümkün olabileceğini belirtmiştir (Kengerli 2005: 178). Demek ki böyle bir ihtiyaç, yüz yıl önce de vardı ve bundan sonra da olacaktır.

Makalemizin özet kısmında İsmail Bey'in çeşitli eserlerindeki söylemlerinden genel olarak kısaca söz edilmiştir. Dizi şeklinde planladığımız sonraki yazılardan birinde özellikle İsmail Bey'in *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene* eseri üzerinde duracağız. Yukardaki karşılaştırmalı tabloda da görüldüğü gibi *Rusya Müslümanları*'nın orijinal dili Rusça olduğundan, bu eserlerin Türkçeye çevirileri de birbiriyle tam örtüşmeyen söylemler içermektedir. *Şark-ı Ekber Meselesi* ile başlayan Türkçe fikrî eserleri ise söylem tespiti açısından bizlere bir kolaylık sunmaktadır (işte *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene* de onlardan biridir).

4. "Söylem" ve "söylem analizi" kavramları (çalışmanın kuramsal çerçevesi) üzerine:

'Söylem' teriminin sözlük anlamlarından (1. Söyleyiş, söyleniş, sesletim, telaffuz; 2. İfade, kalıplaşmış, klişeleşmiş söz; 3. Bir veya birçok cümleden oluşan, başı ve sonu olan bildiri, tez (Türk Dil Kurumu 2005: 1802) sadece üçüncüsü bu yazıdaki 'söylem' kavramına kısmen uygundur. Aslında ise "Söylem bir meta-eylemdir ve ideoloji, bilgi, diyalog, anlatım, beyan tarzı, müzakere, güç ve gücün mübadelesiyle eyleme dönüşen dil pratiklerine ilişkin süreçlerdir. Söylem – sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik alanlar gibi, sosyal hayatın tüm yönleriyle ilişkilidir." (Çelik – Ekşi 2008: 100)

Söylem analizi ise "nitel araştırma ve yorumlamacı yöntemlerden biri" (Erhürman 2012: 163) olup "metni sözdizimsel ve semantik sınırların ötesine giderek bir yapısöküme uğratma ve onu kuran niyetin ne olduğunu anlama çabasıdır." (Solak 2011: 3) Van Dijk'e (1997) göre "Söylem analizi sadece katı kurallar ya da ilkeler üzerinde odaklanmaz, buna ek olarak söylem içinde bireylerin neleri ihlal ettikleri, görmezden geldikleri ve muallakta kaldıkları üzerinde de durur." (Çelik – Ekşi 2008: 108) Harris'e (1952) göre "Söylem çözümlemesi, post-modern paradigma

içinde yer alan post-yapısalcı ve sosyal yapılandırmacı yaklaşımların içinde sayılabilecek bir yöntemdir.” (Gür 2013: 186)

K. F. Punch’a (2005) göre “Söylem çalışmalarının tümünde üç ilke geçerlidir: **1)** Söylem kurallıdır, kurallarla yönetilir ve içsel olarak yapılandırılmıştır; **2)** Söylem, kaçınılmaz olarak sosyal ve tarihsel bir matris içinde konumlanmış; kültürel, siyasi, ekonomik, sosyal ve kişisel gerçeklerin söylemi belirlediği kullanıcılar tarafından üretilir; **3)** Söylemin kendisi bu sosyal ve tarihsel matrisin önemli yerlerini kurar ve biçimlendirir. Diğer bir ifade ile söylem, insan deneyimlerini yansıtır ve aynı zamanda da bu deneyimlerin önemli kısımlarını yapılandırır. Bu nedenle söylem analizi, söylemin etkilediği veya söylem tarafından yapılandırılan insan deneyimlerinin herhangi bir parçasıyla ilgili olabilir.” (Çelik – Ekşi 2008: 109)

Gaspıralı İsmail Bey’in dile getirdiği söylemler (yani dilsel ürün olarak ürettiği inşalar), “... farklı yaklaşımlara dayanarak farklı açıklanmalar getirilmesi mümkün olan bir kavram” olması, (Çelik – Ekşi 2008: 100) “... kim tarafından, nerede, hangi bağlamda, ne amaçla söylendiğine bağlı olarak değişen anlamlara sahip olması ile ortaya çıktığı”, tarihsel ve sosyal olgulardan hareketle yapıldığı için farklı yorumlamalara tabi tutulabilir. Nitekim “toplum ve toplumsal yaşamla ilgili doğruların genellenmesi ve teke indirilmesi zordur.” (Gür 2013: 187)

Aslında söylem niteliğindeki herhangi bir metni, metin parçasını (Arkonaç 2014: 161) ‘söylem’, ‘söylem analizi’ veya ‘söylem çözümlemesi’ kavramlarını esas alarak tek bir kuramsal çerçeveye oturtmak oldukça zordur. Bu anlamda bizim yapmaya çalıştığımız şey, “söylem analizi”nden daha çok bir “söylem analizi denemesi”dir. Eleştirel söylem analizi ise bir taraftan da “... sözün dışına itileni açığa çıkarmak” (Arkonaç 2014: 27) olduğu için biz Gaspıralı söylemlerinin bu yönünden söz etmeğe çalışacağız.

Parker, söylem analizi yapılırken takip edilmesi gereken basamakların ana hatlarını belirlemiş ve 20 basamak tespit ederek onları sırasıyla şöyle gruplandırmıştır: “**1-2. basamaklar:** Analiz için metin seçimi; **3-12. basamaklar:** Metinde inşa edilen özne ve nesnelerin sistematik tanımlanması; **13-20. basamaklar:** Metnin ürettiği iktidar ilişkilerini kurgulayan söylem tarzlarının incelenmesi. Parker bu kılavuzun, dilin çelişkilerini, işlevlerini ve inşasını tanımlamada kullanışlı olduğunu öne sürer...” (Arkonaç 2014: 160)

Willig ise Parker’in 20 basamaklı analiz “kılavuzunu” sadeleştirerek 6 maddeye indirmiş, daha pratik hale getirmiş, onları “**Analiz esnasında cevaplanması gerekenler, beklenen cevaplar**” adı altında şöyle sıralamıştır: **1) ‘Dil vasıtasıyla inşa edilen nesne ne durumdadır?’** – Bu soruyu sorarak metindeki söylemsel inşaları bulacaksınız.. **2) ‘Hangi söylemler kullanılıyor, bu söylemlerin birbiriyle ilişkisi nedir?’** – Bu soruyu sorarak metinde anlamı inşa eden söylemleri görmeğe başlayacaksınız. **3) Metindeki sosyal inşalarla elde edilen nedir? Burada**

kullanılmasıyla elde edilen nedir? Ne gibi bir işlevi ya da işlevleri var? Konuşmacı / yazar burada bu inşayı kullanarak ne yapıyor? – Bu sorunun cevabı, eylem yönelimleri olacaktır.

4) Kullanılan sosyal inşaların kurguladıkları özne konumları nelerdir?–Sorunun cevabı kendinde aşikâr, konuşanların birbirlerini konumlandırma tarzlarını takip edeceksiniz. **5)**

Burada gözlediğiniz sosyal inşalarda ne gibi eylem ihtimalleri var? Konuşanların [yazarın] konumlandırmalarıyla elde edebilecekleri nedir?–Bu soruların cevabı, söylemin uygulamalarının yani pratiğinin neler olabileceğine dair fikir verecektir. **6) ‘Metinde inşa**

edilen sosyal inşanın konumlandırdıkları, özneliklerini nasıl yaşantılamaktadır: Potansiyel olarak neler düşünülebilir, neler yaşayabilir? – Cevap, size özneliğin o metindeki etkileşimde nasıl inşa edildiğine dair bir fikir verecektir (Arkonaç 2014: 163).

Öncelikle bu söylemlerin geçtiği metnin (*Bahçesaray Mektupları*’nın) Rusya İmparatorluğu’nun yüz yıldan beri işgal ettiği Kırım’da, Rus Çarı III. Aleksandr döneminde, Gaspıralı açısından oldukça zor şartlar altında “inşa edildiği” unutulmamalıdır. Bu “inşa”nın ana dilde değil, İmparatorluk dili olan Rusçada yapıldığı; bu anlamda daha geniş kitlelere yönelik olduğu; Türk (aynı zamanda Moğol Tatar) tarihini eleştirir gibi görünerek Rus tarihinin “övlüdüğü”; Rusların, devlet sahibi olmasında Türklerin de büyük emeği geçtiği; bu nedenle de Rusların Türklere tarihi bir borçları olduğu ve borçlarını ödemeleri gerektiği; söz konusu ödemenin “Avrupa akçası” ile (bilimle, eğitimle, hak ve hukukla...) ödenmesi Ruslara hatırlatılmıştır. Gaspıralı’nın dile getirdiği söylemlerin bu vb. şekilde olması çeşitli yorumlar ve söylem çözümlemeleri yapmak için oldukça uygundur. Aynı söylemin daha farklı çözümlemeleri yapılabilir ve yapılmalıdır da...

5. Bahçesaray Mektupları’ndaki (BM) söylemler ve analiz denemeleri:

(Gaspıralı 2005: 61-76) 1881 yılında *Tavrida* gazetesinde Rusça yayımlanan bu görüşler, aynı yıl içinde *Rusya Müslümanları* adı altında genişletilerek ve yeniden işlenerek biraz farklı şekilde yayımlanmıştır.

1. “...*Tatarların zihnî gelişimleri, dünya görüşlerindeki ilerlemeyle, geçimlerinin iyileşmesiyle ilgili ne kadar hevesle konuşmak istesem de ne yazık ki üzüntü ile hatırlamalıyım ki uysal ve sakin nüfusun dörtte üçü, bilinçsiz olarak ve görünür bir sebep yokken aziz vatani terk etmiştir ve gurbette ölüme mahkûmdur. Burada kalanlar ise Giraylar dönemlerinin zihnî ve maddî ortamında manasız bir hayat sürüyorlar...*”(Bahçesaray Mektupları [bundan sonra BM], s. 66) (Gaspıralı 2005: 66)

Analiz denemesi: Gaspıralı, bu söylemde soydaşlarının, içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve kültürel durumla ilgili birkaç saptama yapmış, bundan sonra gelecek söylemlerine bir temel oluşturmuştur. Kötülüklerin en temel kaynağının cehalet, çağa ayak uydurmama olduğunu

belirtmiş; kullandığı “görünür bir sebep yokken” ifadesiyle hâkim Rusya’yı bu durumun sorumlusu tutmaktan kaçınmış; Rusya’nın, varlığına son verdiği Girayların (Kırım Hanlığı’nın) hantal bir yapıya sahip olduğundan dolayı yenilgiyi hak ettiğini ifade etmiştir. Soydaşlarının, vatani terk edip gurbette ölümü tercih etmelerini ise akıllıca bulmayarak bu durumun uzun vadeli olarak Tatarların zararlarına olacağını belirtmiştir. Bu söylemden hareketle Willig – Parker’in yukarda özetini aktardığımız altı basamaklı ‘kılavuz’unun tüm sorularını cevaplandırmak mümkündür.

2. “... *Eğer sözlerim birilerine karanlık, temelsiz görünürse -ki bu çok mümkündür- aşağıdaki sorulara cevap vererek beni aydınlatmalarını rica ediyorum: Gayri Ruslar ile ilişkilerinde Rusları veya Rus olan her şeyi harekete getiren hangi idealdir? Onlar ilişkilerinde hangi makul hedefe bilinçli ve devamlı olarak can atıyorlar?..*” (BM, 73)

Analiz denemesi: Gaspıralı, dile getirdiği görüşlerine karşı çıkacak, muhalif olabilecek kişileri de tahmin etmiş, bunu anlayışla karşılayacağını ifade ederek tartışmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Zaten amaçladığı da budur – Rusya’da Rus olmayanların durumlarını Rusların da iştiraki ile tartışmak; onların hangi hak ve hukuka sahip olduklarını ortaya koymak; gayri Ruslarla ilişkilerinde Rusların samimiyetini test etmek... ‘İkinci’ söylemden çıkarabileceğimiz sonuçları ‘Willig-Parker kılavuzu’na göre şöyle özetleyebiliriz: Tartışmanın objesi olan Rusya Müslümanlarının, söylem içindeki siyasi, sosyal ve kültürel durumları iyi değildir; bu söylemin bir önceki ve sonraki söylemlerle ilişkisi sağlamdır – bu söylem, Gaspıralı’nın kurguladığı anlam inşasında önemli bir basamaktır; Rusya, Müslümanları görmezden gelmekle bir şeyler kazanacağını düşünüyorsa, bu durumdan hem Rusya’nın hem de Müslümanların zararlı çıkacağı belirtilmiştir; Gaspıralı, Rusya’nın Müslümanlara daha fazla özgürlük vermesi, Müslümanların da içinde buldukları cehaletten kurtularak çağa ayak uydurmaları yönünde harekete geçmeleri gerektiğini vurgulamıştır.

3. “... *Ben tarihçi değilim ve büyük molla da değilim -kolay yanılabilirim- ama Tatar egemenliğinden bahsederken bu egemenliğin Rusya’yı daha güçlü, ince hesaplı yabancı tesirlerden, belki de koruduğu hakkında ve kendine özgü karakteri ile ilk defa Kulikovo meydanında gerçekleştirilen Rusya’nın birliği idealinin hazırlanmasına yardım ettiği konusunda düşünmek gerektiğini sanıyorum...*” (BM, 73)

Analiz denemesi: Gaspıralı, *Bahçesaray Mektupları*’nı “Küçük Molla” müstear adıyla kaleme almış, (Gaspıralı 2005: 61) kendisini büyük hücumlardan bir anlamda korumak istemiş; “*tarihçi değilim*”, “*büyük molla da değilim*”, “*kolay yanılabilirim*”, “*sanıyorum...*” ifadeleriyle peşin

hükümler vermekten kaçınmış, tartışmanın sürmesini amaçlamıştır. İ. Gaspıralı, fikir eserlerinde Avrasyacı bir yaklaşım sergilemiş, “Rus Avrasyacılarından ... yarım yüzyıl önce Avrasyacılığı tartışmış ve temellendirmeye çalışmıştır.” (İsmayılov 2011: 21) Yine de inşa ettiği bu söylemle Cengiz Han zamanından başlayan [Moğol]-Tatar egemenliğinin, aslında mevcut Rusya’yı zayıflattığını değil, siyasi-coğrafi olarak yekpare hale getirdiğini; bu geniş coğrafyayı yabancı tesirlerden koruyanların da Tatarlar olduğunu ve Rusya’nın sonraki kaderinde dönüm noktası olan Kulikovo Savaşı (1380) sırasında parçalanmış bir Rusya’nın değil, yekpare Altınordu (şimdiki Rusya) topraklarının Rusya’ya geçmeğe başladığını belirtmiştir. Bu yekparelik ise Rusya’nın bugünkü birliği, toprak bütünlüğüdür ki bu coğrafi bütünlüğü sağlayan da Rusya’dan daha çok Altınordu İmparatorluğu’nun kurucu öznesi olan Tatarlar olmuştur... Lev Gumilev de tarih boyunca Avrasya coğrafyasını birleştirme gücüne sahip olan üç güçten – Türkler, Moğollar ve Rusya’dan söz ettikten sonra Rusya’yı “Türk Hakanlığı’nın ve ‘Moğol ulusu’nun mirasçısı” saymıştır. (İmanov 2008: 181) “Moğol (Tatar) hakimiyetinin ve baskısının, Rus knezliklerinin bir araya gelmesinde ve Moğolların yönetim sınırlarının benimsenmesinde, nihayet Rusya’nın büyük bir ülke haline gelmesinde çok önemli bir rol oynadığını” klasik Avrasyacılar [N. S. Trubetskoy, P. N. Savitski, G. V. Vernadski, G. V. Florovski, P. P. Suvchinski vd. Rus teorisyenler] da savunmuştur. (İmanov 2008: 59, 187) ‘Willig-Parker kılavuzu’ndan hareketle, bu söylemdeki objenin (Rusya İmparatorluğu’nun) 1380’den önceki durumuyla 500 yıl sonraki (somut olarak 1881’deki) durumu arasında büyük bir farkın olduğu gerçeğinde Ruslardan daha çok Tatarların etkili olduğu; önceki söylemlerin devam ettirildiği; tarihsel referanslarla hatırlatmalar yapıldığı; yeni yapılanmada etkili olan öznenin sadece Ruslar değil aynı zamanda Tatarlar olduğu; Rusya’nın, bu gerçeği unutmaması ve Tatarlara karşı bu gerçeğe göre davranması gerekliliği; yazarın mütevazı tereddütlerine rağmen bu gerçekleri dile getirmede öznellikten daha çok nesnelliğin geçerli olduğu belirtilmiştir...

4. *“Eğer biz Tatarların bu anlamda gerçekten Rusya’ya şu kadarlık yararımız olmuşsa, ‘borç vermekle [ödenir], yol yürümekle tükenir’ diyoruz ve biz bu borcun Asya akçası ile değil, yeni Avrupa parasıyla ödenmesini isterdik yani basit egemenlik ve vergi toplamakla değil, Avrupa biliminin ve bilgilerinin aramızda yayılmasıyla. Doğrudur, şu ana kadar Ruslar kendileri öğreniyorlardı ama şimdi onlar bizim hocamız ve ustamız olabilirler.”* (BM, 73)

Analiz denemesi: Gaspıralı’nın bu söylemdeki amacı oldukça net ve belirgindir... Açık bir şekilde “Rusya, Tatarlara olan tarihi borcunu onları egemenlikle kandırmakla, ‘kendi vatandaşları gibi görerek’ onlardan vergi toplamakla... değil, bir an önce onları Batı değerleriyle

tanıştırmakla (veya bu tanışlığa engel olmamakla) ödemelidir” denmiş ve aslında Rusların kendilerinin aydınlanma yönünde Müslüman Türklerden pek iyi durumda olmadıkları, dolayısıyla Müslümanların cehaletle suçlanamayacakları ifade edilmiştir. Tatarların eğitim düzeyinin düşük olmasında İslamiyet’in sebep olduğu tezi ileri sürüldüğü takdirde, bu söylemde, Rusların cehaletinin nedeninin Hıristiyanlık (Ortodoksluk) olabileceği anti-tezine imalı bir gönderme de yapılmıştır. Söylemdeki son cümlede ise Rusların (hak etmedikleri halde) onore edildikleri gözlemlenmektedir.

Görüldüğü gibi, bu söylemde görünen nesne (Rusya ve Müslümanlar) ile gerçek nesne (yine Rusya ve Müslümanlar) arasında ciddi farklar olduğu daha net ifade edilmeğe başlar; önceki söylemlerden daha belirgindir; karşı taraftan beklenen net istekler dile getirilir; Müslüman Türklerin, vatandaşı ve muhatabı oldukları Rusya’ya, görevleri; Müslüman soydaşlara ise hakları hatırlatılır; iddialı öznellikten (sübjektiflikten) daha çok inkâr edilemez nesnellik (objektiflik) görülmektedir...

5. *“Hem Tatarları Ruslarla eşit kılan kanunlar, hem Rus karakterinin gösterdiğimiz çizgisi, her iki halkın yakınlaşmasına fevkalâde elverişli olmasına rağmen Müslüman kitlesinin kendi Rus vatanının en hayatî meselelerine karşı gösterdiği soğukluk, lakaytlık, umursamazlık, ilgisizlik, beni her zaman üzüyor ve şaşırtıyordu...”* (BM, 73)

Analiz denemesi: Bu söylemde Rusya devletine değil, soydaşları olan Tatarlara yüklenme söz konusudur. Zira devlet, ‘Tatarlarla Rusları eşit kılan kanunlar çıkarmıştır’. [‘Rus karakterinin gösterdiğimiz çizgisi’ ile Rusların asimile etme yeteneğinin ve isteğinin olmaması kastedilmiştir.] (Gaspıralı 2005: 102) Rusya Müslümanlarının, Rusya’yı kendi vatanları gibi görüp kabullenmek istemediklerinde onların kendileri de suçludur.

Önceki söylemlerden farklı olarak buradaki nesne tasvirinde öz eleştiri derecesi yüksektir. Diğer (önceki ve sonraki) söylemlerle ilişkisi doğaldır yani bu söyleme ani geçiş yapılmamıştır. Müslümanların siyasi, sosyal ve kültürel hayatında değişim ihtiyacı vurgulanmış; bu değişimi yapacak öznelerin, Müslümanların kendileri olmaları gerektiği dile getirilmiştir. Soydaşlarının biran önce ‘eyleme geçerek’ üzerlerindeki ölü toprağından kurtulmaları istenmiş, somut olarak neler yapmaları gerektiği belirtilmiştir.

6. *“On yirmi ailelik Müslüman cemaati, ... kendi yöneticileri, kendi kanunları ve oluşmuş dünya görüşleri olan, kendine özgü, minyatür, yekpare bir devlet oluşturmaktadır...”* (BM, 74)

Analiz denemesi: Burada dile getirilen şey, öncelikle devlet ve cemaat vurgusudur. Gaspıralı’ya göre, Rusya’yı bir vatan olarak kabullenmeyen Müslüman (Türk) için, bu ülke

terra incognita (bilinmeyen toprak, meçhul yer) değeri taşımaktadır. (Gaspıralı 2005: 75) Rusya devleti ile onun Müslüman vatandaşı arasındaki uçurum, zaten tarih boyunca hep devletli olan ve cemaat oluşturma deneyimine sahip Müslüman Türkler açısından mesafeyi büyütmede, bu negatif oluşumu hızlandırmaktadır. Gaspıralı'ya göre Türk ailesi de bu cemaat (ve minyatür devlet) yapısının temelini teşkil eder. Sağlam bir aileyi küçük bir devlet olarak gören Gaspıralı, devleti de büyük bir aile şeklinde hayal etmekte ve soydaşlarının bu büyük aile içinde hakettikleri yeri almalarını istemektedir. Cemaat oluşumunun temelinde de Türk aile yapısı kavramı yatmaktadır. Gaspıralı, iki tarafa da – Rusya devletine ve bu devletin vatandaşları olan Müslüman Türklere uyarı niteliğinde karşılıklı kaynaşma olmazsa iki taraf da kaybedecektir mesajları vermektedir.

‘Willig-Parker kılavuzu’ndan hareketle, dil söyleminin siyasi, sosyal ve kültürel arka planındaki nesnenin durumu pek iç açıcı değildir zira iki taraf da yanlışlarında ısrar etmektedir. ‘Metindeki sosyal inşa’, taraflara ciddi bir uyarı özelliği taşımaktadır. Bu uyarılar sadece bir hatırlatma olmayıp somut eyleme geçme çağrısı niteliğindedir. Yazar, bu görüşlerinin kişisel bir varsayım olarak kabullenmesine bile razıdır fakat onların geniş bir şekilde tartışılmasını da ister.

7. *“Tatarların Rusça eğitime karşı isteksiz olduğunu söylüyorlar. Bu, çok tabiidir zira halkın çoğu Allah’ın kitabından başka [Allah kitabı dışındaki] bir kitabın varlığından habersizdir. Kitap, Kur’an ve İncil’dir. Mektep ve okul, dinin öğrenildiği yer olarak bilinmektedir...”* (BM, 75)

Analiz denemesi: Gaspıralı, bu söyleminde Müslümanların cahil olmasından değil, mütedeyyin ve muhafazakâr olmasından söz etmektedir. Aslında bu konuda Rusların durumu da pek farklı değildir zira eğitimi reformlara tâbi tutmadan, usul-i kadimden usul-i cedide geçmeden, -Ruslar ya da Müslümanlar arasında olsun- ilerleme mümkün değildir. Dünyayı ahiretin tarlası olarak gösteren ve telkin eden Müslüman din adamları, mektepleri (medreseleri) dinî (uhrevî) bilgilerin tedris edildiği yer olarak görmekte ve dünyevi bilimlerden halkı uzak tutmaya çalışmaktadır. Bu nedenle usul-i cedit mekteplerine de karşıdırlar. (Sabir 1980: 178) Usul-i Cedit harekâtının Rusya’daki öncülerinden olan Gaspıralı (Gaspıralı 2005: 52-57) ise aklı ve nakli bilimlerin, (Hassan 2010: 97-104; 104-112; 112-117) dünyevî ve uhrevî ilimlerin ikisinin de gerekli olduğunu savunmuştur.

Gaspıralı, bu söylemdeki ilk cümleyi inşa eden kişi olmasa da bu söyleme karşı da değildir. Tatarların Rusça eğitime karşı olmalarının nedenlerini açık bir şekilde söylemese bile usul-i kadime bağlamakta ve kurtuluşun usul-i cedide geçmekle mümkün olacağını ima etmektedir.

Eleştirel analizin hedefi “sözün dışına itileni açığa çıkarmak” (Arkonaç 2014: 27) olduğundan, söylemin pek “görünmeyen” bu yanını görmek de pek zor değildir. Gaspıralı daha sonra kaleme alacağı fikir eserlerinde ‘usul-i cedit’ konusunu ayrıntılı olarak işleyecek ve bu harekâtın öncüsü olacaktır. Bu anlamda onun fikir eserlerinden her birini yekpare bir bütünün birer parçaları şeklinde görmek gerekir.

8. “... Müslümanları Rusya ile tanıştırmannın ve Rus dilini topluca anlayabilecekleri ve vatan literatüründen yararlanabilecekleri o uzak gün gelinceye kadar, onların görüşlerine kendi dilleri vasıtasıyla tesir etmenin zarurî olduğu hakkındaki düşüncelere beni yönelten çok sayıda mülâhazalardan bir ikisi işte bunlardır...” (BM, 75)

Analiz denemesi: Gaspıralı, ana dilinde eğitim hakkı talep ederken gerekçesini, Rusya devletinin Müslümanlar tarafından tanınıp kabullenmesi ihtiyacına bağlamaktadır. Rusya Müslümanlarının tamamının Rusça öğrenmeleri ise şimdilik zor gözükmektedir ve böyle bir şeyin ancak “o uzak gün”de gerçekleşmesi ihtimali vardır. Gaspıralı’ya göre Müslümanlara ana dilinde seslenerek onların ön yargılı görüşlerini değiştirmek, hem Rusya devletinin hem de Müslümanların yararına olacaktır...

Söylemin ‘Willig-Parker kılavuzu’na göre değerlendirilmesi şöyle yapılabilir: Söylemsel inşa, objektif bir durumu sergilemekte, gerçeği yansıtmaktadır. Bu söylem, özellikle *Rusya Müslümanları* eserinde dile getirilecek görüşler açısından fikrî bir zemin niteliğindedir. Bu metindeki sosyal inşa ile Müslümanlara ana dillerinde eğitim hakkı verilmesi ve mevcut eğitim sisteminin reform edilmesi talebi dile getirilmiştir. Artık, Müslümanların istekleri netleşmekte, burada Rusların da neler yapabilecekleri açıklanmaktadır. Gaspıralı, bu söyleminde somut eylemlere geçilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

6. *Rusya Müslümanları – Fikirler, Notlar, Gözlemler* (RM, 1881) (Gaspıralı 2005: 77-121) eserindeki söylemler üzerine analiz denemeleri:

1. *Rusya Müslümanlarının kendi Rus yurttaşlarına bilinçli ve daha sıkı bir şekilde yakınlaşması meselesi hakkındaki notlarımızın amacı, vatanımızın ve medeniyetin iyiliği için Rusya Müslümanlarının geleceğinin ne olacağı meselesini tartışmaya açmak ve bu meselenin araştırılmasını başlatmaktır.*” (RM, 77)

Analiz denemesi: Aynı yıl içinde yayımlanmasına rağmen *Bahçesaray Mektupları* ile *Rusya Müslümanları* eserlerindeki söylemler arasında farkların olduğu ilk söylemden anlaşılmaktadır. Gaspıralı, ikinci fikir eserinde görüşlerini ve amacını daha açık ifade etmeğe başlamıştır. Yazara göre Türk-Rus ilişkilerinde ilk adım Rusya Müslümanları tarafından atılmalı, Türkler Rusya’nın kalkınması, güçlenmesi ve medeni yönden gelişmesi için kendi güçlerini ortaya

koymalıdır. Bu çabalar, onların Rusya içindeki istikballerini belirleyen kriterler olacaktır. Gaspıralı daha mutlu bir gelecek için bu konuların tartışılmasını daha açık bir şekilde istemektedir. Yine ‘Willig-Parker kılavuzu’na dayanarak şunlar söylenebilir: Yukardaki söylemde durum değerlendirilmesi yapılmakla birlikte Müslümanların geleceğinin, onların biraz da kendi ellerinde olduğu ifade edilmiştir. Artık yeni bir anlam inşasına geçişleri bu söylemden anlamak ve görmek mümkündür. Soydaşlara yapılan vatandaşlık çağrısı şimdilik tek taraflıdır ve daha fazla hak elde etmek için ortak vatanın kalkınmasında Müslüman Türklerden daha fazla çaba beklenmektedir. Bu, artık açık bir pozitif eylem çağrısıdır. Bundan sonra somut olarak hangi adımların atılması gerektiği de dile getirilecek gibidir. Söz konusu eylem planı iyi bir gözlemci tarafından yapıldığı için daha objektiftir.

2. **“500 yıl önce Kuzey ve Doğu Müslümanlarının, özellikle Türk-Tatar boylarının Rus kavmine tâbi edilmesi meselesi kader ve tarihin hükmüyle kat'i bir şekilde Kulikovo meydanında halledildi.”** (RM, 79)

Analiz denemesi: BM’deki 3. söylemin çözümlenme denemesinde bu konuya değindiğimizden, burada özetle şunları söyleyebiliriz. Gaspıralı’ya göre, genel olarak Kuzey [Kıpçak] ve Doğu [Karluk ve kısmen Oğuz (Türkmen)] Türk topraklarının Rus işgaline maruz kalması, kaderin cilvesi ve tarihin hükmü gibi görülmeli; [şu anda] bu duruma direnmek için boşuna güç ve enerji sarf edilmemelidir. 1380 tarihli Kulikovo savaşından itibaren Rusların yükseliş, Türk Tatarların ise gerileme süreci başlamıştır. Gaspıralı, soydaşlarını kadere boyun eğmeğe değil, içinde buldukları durumla barışmaya, onu kabullenmeye ve bu koşullar içinde kendilerini geliştirmeğe çağırılmaktadır. BM ve RM’deki ilgili söylemler arasındaki bu fark, yeni bir anlam inşasının başlaması açısından dikkat çekicidir. Yazar, tarihten referans olarak ilgili coğrafyadaki siyasi gelişmelerin objektif bir değerlendirmesini yapmakta, “... kat'i bir şekilde Kulikovo meydanında halledildi” demekle artık bu duruma göre hareket edeceğinin sinyallerini vermektedir.

3. **“Yüzyıllık deneyimlerden ve mücadelelerden sonra olgunlaşmış ve sertleşmiş Rus ruhu, nihayet Tatarların korkunç, kendilerine özgü iktidarını yıktı...”** (RM, 79)

Analiz denemesi: Bu söylemde iki tarafın da ‘hakkı’ teslim edilmiş, öncelikle Tatarların ‘korkunç, yüzyıllara dayanan kendine özgü iktidarı’ dile getirilmiştir. Aslında “kendilerine özgü” ifadesinde Moğol İmparatorluğu’nun kurucusu Cengiz Han’ın devlet yönetim şekline ve Cengiz Yasaları’na da bir gönderme yapılmıştır. İbn Haldun’un felsefesinden etkilenen Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, içinde Cengiz iHan yasalarının da bulunduğu Moğol Tatar [Türk Tatar] devlet yönetim şeklini şöyle özetlemektedir:

“... Zaten Türkler tarihte her vakit saltanatı hilâfetten ayırmışlardır.”; “Türk ve Moğolların idare sisteminde din ile bağlı bir şey yoktur. Çingiz’in Yasa sisteminin tatbiki İslâm âleminde yeni bir devir açtı. Bu Yasa Türkiye’de izler (“Yasaq-i Osmanî” ve “tamga” sistemi) bıraktı.”; ... “... Orta Asya’daki İslâm memleketlerinin Rusya’ya esir olmalarının başlıca sebebi, bunların Çingiz Yasası’ndan ayrılarak Şeriate dönmeleri olmuştur. Buhara’nın (18. yüzyıl son çeyreğindeki) hükümdarı Mangıt Şah Murad Bek derviş olmuştur, namazı terk edenleri öldürüyordu.”; “İbn Haldun büyük tarihini yazdığı zaman Türk âleminde büyük hadiseler zuhur etmişti. O, Şam’da Timur ile görüştü. Onun Türk kavmiyle ilk hakiki teması bu suretle başladı ve ayrı kitap yazıp bu hatıratı tespit etti. Timur, memleketini Yasa ve Tüzükle idare etti.” (Togan 1999: 104; İmanov 2008: 182)

Ünlü tarihçi, sosyolog, Avrasyacı Lev N. Gumilev de Çinlilerin, Hunların ve Göktürklerin [Türklerin] etnos karakterinden söz ederken şöyle bir saptamada bulunur “... Türklere ve Hunlara oldukça yakın olan Moğollar için ise ne etnik köken, ne dil, ne inanç söz konusu [ölçü] idi, sadece ve sadece cesur ve itaatkâr olmak önemli idi.” “Cengiz Han’ın Yasası, Moğolların [aynı zamanda Türk-Tatarların] örgütlenmesinde önem arz eder.” (İmanov 2008: 173; 182)

İşte Türk Tatarların “*kendine özgü iktidarı*”yla, Gaspıralı’nın açık şekilde diyemediği bu hususlar da olsa gerektir.

Gaspıralı’ya göre, Rusların da uzun mücadeleler sonucunda ruhları olgunlaşmış, nihayet Türk Tatarlarla baş edebilmiş, onların iktidarını yıkmıştı. Bu referanslarla soydaşlarına ve Ruslara bir hatırlatma yapan Gaspıralı, tarihin tanık olduğu düşüş ve yükselişin nedenleri üzerine bir tartışma başlatmak istemiştir. İsmail Bey, kullanmış olduğu söylemleri birbirleriyle ilişkilendirmiş; inşası yapılan anlamı göstermeğe (görselleştirmeğe) çalışmış; kendi soydaşlarını tarihten güç alarak gelecek yönünde motive etmek istemiş; artık öznel görüşlerine de nesnellik kazandırabilmiştir.

4. “Tarihî zorunluluk anlarında sırasıyla Ryazan, Kazan, Astrahan, Sibiryaya, Kırım, sonra Güney Kafkasya hanlıkları ve son zamanlar, Rusya’nın hâlen kendi tarihî ve tabîî sınırlarına ulaşmadığını düşündüğümüz Orta Asya bölgesindeki hanlıklarının bazıları, büyüyen Rusya’nın bünyesine dâhil edildiler. Rusya sınırlarının, er geç bütün Türk-Tatar kavimlerini içine alması ve -geçici duraklamalara rağmen- çeşitli sebeplerin etkisiyle bu sınırların, Asya’da Türk-Tatar nüfusunun bittiği yerlere kadar ulaşma gerektiğini düşünüyoruz...” (RM, 80)

Analiz denemesi: Gaspıralı’nın bu söyleminin BM’deki üçüncü söylemle açık bir ilişkisi bulunmaktadır. Altınordu İmparatorluğu’nun bakiyesinde kurulan Kasım, Rezan, Kazan, Astrahan, Sibiryaya, Kırım hanlıklarının birbirinin ardınca Rusya’nın eline geçmesi (1380-1783 tarihlerini kapsayan 400 yıllık uzun bir süre zarfında); Nadir Şah Afşar’ın 1747’deki facialı ölümünden sonra Nadir Şah İmparatorluğu’nun bakiyesindeki İran ve Güney Kafkasya’da

kurulan yirmiden fazla hanlık ve sultanlığın 19. yy. başlarından itibaren yine Rusya tarafından işgal edilmesi (1747- 1804; 1804-1828), Rusya'ya muazzam bir genişleme olanağı sunmuştu. *Rusya Müslümanları*'nın yayımlandığı 1881 yılında Rusya, işgalcilik siyasetini Hazar denizinin doğusunda ve Orta Asya topraklarında sürdürüyordu. Rusya'yı durdurabilecek herhangi bir gücün bölgede bulunmadığı 1880'li yıllarda Gaspıralı'nın yukardaki tespitinin normal değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Altınordu İmparatorluğu'nu yöneten Türk Tatarlar nasıl yekpare bir coğrafyayı Rusya'ya devretmişler ise, son 50-60 yılda (1828-1881) çeşitli devletlerin iştahını kabartan Türk Tatar topraklarının da yine yekpare bir şekilde Rusya'ya bağlanmasında bir sakınca görmeyen (hatta bunu arzu eden) Gaspıralı'yı doğru anlamak gerekmektedir. Gaspıralı, bir anlamda Rusya'yı geçici-koruyucu bir "taşıyıcı anne" gibi görmüş, "*Rusya sınırlarının, er geç bütün Türk-Tatar kavimlerini içine almasını ... bu sınırların, Asya'da Türk-Tatar nüfusunun bittiği yerlere kadar ulaşması*"nı arzu etmiş; bütün Müslüman Türklerin aynı devletin çatısı altında birleştirilmesinin, hep birlikte aynı ülkenin vatandaşı olmalarının hayalini kurmuştur. Gaspıralı'nın 1881'de yaptığı bu öngörünün, onun 1914 yılındaki vefatından birkaç sene sonra (Çarlık Rusya'nın sonunu getiren 1917'de) ve *Rusya Müslümanları*'nın 110. neşir yılında (SSCB'nin yıkılış tarihi olan 1991'de) ne kadar doğru olduğu ve stratejik değer taşıdığı ortadadır...

Bu söylemi 'Willig-Parker kılavuzu' açısından değerlendirdiğimiz zaman, tarihin biraz farklı şekilde tekerrür ettiği gözleminin yazar tarafından yapılmış ve ifade edilmiş olduğu görülebilir. Bu söylemin ortaya çıkması için önceki söylemler temel teşkil etmektedir. Söylem, sadece dile getirildiği günlerde değil, üzerinden 135 yıl geçtikten sonra bile önemini (içerdiği gerçek değerlendirmeleri) korumaktadır. Gaspıralı, büyük bir olasılıkla Osmanlı toprakları dışında yaşayan tüm Müslüman Türklerin (buraya Rusya İmparatorluğu'ndaki Türklerle birlikte Çin, İran ve Afganistan... Türkleri de dâhildir) Rusya'ya bağlanmasını istemiş veya Rusya'nın, bu Türklerin tamamını bünyesine alacak kadar genişlemesini arzu etmiştir. Gaspıralı'nın bu söylemdeki eylem motivasyonu Rusya devletine yöneliktir. Kişisel bir görüş olarak dile getirilen bu söylem, kısa zaman içinde Avrasyacı teorisyenlerin bile ileri sürdüğü tezlerden biri haline gelmiştir (İsmayılov 2011: 104).

5. "*... Tatarların bir mirası olan Rus sınırları, eski Tatar meskenlerinin tarihî ve tabîî hudutlarına ulaşmadıkça sağlam olamaz. Böylece, santıyorum gelecekte, belki de yakın zamanda, Rusya'nın en önemli Müslüman ülkelerden biri olması mukadderdir ve fikrimce bu, onun büyük bir Hristiyan devleti olmasının önemini azaltmayacaktır.*" (RM, 81)

Analiz denemesi: Gaspıralı, öncelikle dönemin Rus(ya) sınırlarını ‘*Tatarların mirası*’ saymakla Rusya’nın ‘*hazıra nâzır*’ karakterinden söz etmiştir. Söylemin devamındaki ‘... *Rus sınırları eski Tatar meskenlerinin tarihî ve tabiî hudutlarına ulaşmadıkça sağlam olamaz*’ ifadesiyle ise eski Türk Tatar sınırlarının daha güvenli ve emniyetli olduğunu ima etmekle yaşadığı günlerin huzursuzluğundan söz etmiş olmalıdır. Türk Tatar hudutları için kullanılan ‘*tabiî*’ sıfatı ise bu sınırların belirlenmesindeki adalet duygusuna vurgu yapmaktadır – tabiî (doğal) olanın daha âdil olduğu tartışılmaz bir gerçektir... Yazara göre, Rusya Türkleri demografik yönden de azımsanmayacak bir güce sahiptir ve yakın zamandaki yeni katılımlarla Rusya Müslümanlarının sayıca artacağı, ülkenin Hristiyanlardan sonra ikinci gücü olabileceği ifade edilmiştir. Gaspıralı’ya göre, 1880’li yıllarda teokratik yönetim şeklini sürdüren Rusya, bir Hristiyan ülkesi olarak Müslümanların güçlenmesinden çekinmemelidir.

Bu söylemin temel nesnesi sınırlar meselesidir ve gün geçtikçe genişlemekte olan bir Rusya tasviri yapılmıştır. Önceki görüşlerin devamı niteliğinde olan bu söylemde Rusya sınırlarının tarihiliği ve tabiiliği söz konusu değildir. Rusya’nın sahip olacağı müstakbel tarihî ve tabiî hudutları da olsa olsa Türk Tatar sınırları sayesinde mümkün olacaktır ve muhayyel bir siyasi-coğrafi bütünlük arzu edilmektedir. Gaspıralı’nın Rusya devletine yönelik bu motivasyonunun, Müslüman Türkler açısından da stratejik bir öneme sahip olduğu ortadadır.⁸ Yazar, Rusya devletine neredeyse hangi noktaya kadar ilerlemesi gerektiğini göstermekte, onu açık bir şekilde eylem yönelimlerine tahrik etmektedir. Gaspıralı’ya göre Rusya, bu eylemleri gerçekleştirmek için Müslüman Türklerin gücünden de yararlanabilir bir özne niteliğindedir.

6. “*Aşa sınırlarının bundan sonraki yönü ve genişlemesi meselesini tahlil etmeden önce zaten şu anda Rusya’nın pençesinde aynı dine inanan, aynı dilin lehçelerinde konuşan, aynı sosyal ortama, aynı geleneklere sahip on milyon civarında Türk-Tatar kavminden halkın bulunduğu gerçeğini belirtmek istiyoruz.*” (RM, 81)

Analiz denemesi: Gaspıralı, Rusya’da geniş bir coğrafyaya dağılmış halde yaşayan Türk-Tatarların, öncelikle “pençe altında” bulduklarını belirtmekle onların hukuklarının da çiğnenmekte olduğunu, Ruslarla eşit bir muamele görmediklerini ifade etmiştir. Bu Türk Tatarlar dağınık olsalar bile aynı din, aynı dil, aynı gelenek görenek içinde yaşamlarını sürdüren sosyolojik bir olgu gibi kabul edilmelidir. Bu söylemden yola çıkarak 1912’de *Tercüman* gazetesinin sloganı haline getirilmiş “*Dilde, fikirde, işte birlik!*” düsturunun, 30 yıl önceki bir tarihte söylem şeklinde olmasa bile en azından düşünce halinde mevcutluğundan söz edebiliriz.

⁸ Dünyanın en büyük ülkesi olan Rusya, 1880 sonrasında Gaspıralı’nın hayal ettiği şekilde biraz da genişlemiş olsaydı, bugün Türk dünyasının ortak tarihi, siyasi, kültürel... kapasitesi ve değerleri şimdikinden çok daha güçlü ve sağlam olabilirdi....

“Asya sınırlarının bundan sonraki yönü ve genişlemesi meselesinin tahlili” ise takip eden söylemlerde Gaspıralı tarafından yapılmıştır.

Yukardaki söylemi *farkındalık* yönünden daha geniş bir şekilde irdelemenin doğru olabileceğini düşünüyoruz. Bize göre bu söylem “*Türkiye’den sonra en büyük Türk ülkesi İran’dır.*” söylemi kadar gerçek fakat kamuoyunun pek farkında olmadığı (veya toplumsal hafızanın pek önemsemediği) yargılar içermektedir. Sosyolojik gerçekler bilinmeden herhangi bir strateji inşasının ve Rusya’da yaşayan Müslüman Türklere yönelik motivasyonların yapılamayacağını iyice benimseyen Gaspıralı, faaliyetlerine doğru yerden başlamıştır. İsmail Bey, ‘dil aracılığıyla inşa ettiği nesne’nin görünmeyen yönlerini ortaya koymuş; bundan sonraki söylemleri için önemli bir basamak oluşturmuş; ulaşacağına inandığı anlam inşasının ana hatlarını çizmeğe başlamış; demografik yönden güçlü bir varlık gösteren soydaşlarının coğrafi, sosyolojik, kültürel, etnografik ve lengüistik (dil) durumlarından söz etmiş; muhataplarına⁹ bundan sonraki eylemlere geçmeleri için hazır olmalarını hatırlatmıştır. Bu eylemleri yapacak olan öznelere ise birbirlerini pekiyi tanımayan ve Gaspıralı’nın da bu tanıştırmaya için aracı olmak istediği muhatapları - Rusya devleti ve Rusya Müslümanlarıdır. Gaspıralı ne yapılacağını söylemekle kalmamış, nasıl yapılacağı konusunda da önemli ve stratejik yönden doğru açıklamalarda bulunmuştur.

7. “*Avrupa ve Asya Rusyası’nın uçsuz bucaksız alanlarına yayılmış ve çok yerde Rus nüfusu veya başka bir nüfusla karışmış; fakat din ve sosyal hayat açısından özel ve sağlam hayat tarzına sahip olan bu kavim, fikrimizce, geniş vatanımızın halkları arasında çok büyük bir birimi teşkil ediyor. Bu kavmin mukadderâtının, toplumun ve devletin ciddi ilgisine lâyık olduğunu düşünüyorum...*” (RM, 81)

Analiz denemesi: Ara söylem niteliğindeki bu cümleler, daha önce dile getirilenleri hatırlatmaktadır. Alıntıladığımız söylemin son cümlesinde ise üslup biraz sertleşmiş; Rusya devletinin ve Rus halkının, vatandaşları olan Müslümanlara ilgisizliği eleştirilmiş; Rusya Müslümanlarının (Türklerinin) hak etmedikleri bir muamele ile karşı karşıya kaldıkları durumundan yakınılmıştır.

Gaspıralı, bu dil inşasında ‘erкли’ [nazı geçer] bir serzenişte bulunmuş, iki muhatabının da içinde buldukları yanlış gidişata ayna tutmaya çalışmıştır. Yazar, ötekileştirilmekte olan Rusya Müslümanlarının (Türklerinin) bir temsilcisi olarak bu ara söyleminden sonra sertleştiği üslubunu bir o kadar yumuşatacaktır. Zira bundan sonraki muhatapları daha çok Rusya devleti ve Rus halkıdır. Tabiatıyla, muhatapları olan ilgisiz öznelere, yapmalarını

⁹ Gaspıralı’nın aşağı yukarı bütün söylemlerindeki muhatapları öncelikle Rusya devleti, ikinci olarak da soydaşları, dindaşları yani Rusya Müslümanlarıdır (Rusya Türkleridir).

istedikleri eylemler konusunda ikna edebilmek için sert üslubun zararlı olabileceğinin farkındadır. Bu öznelere eylemlere yönlendirmeyi başaracağı konusunda da pek emin değildir. Gaspıralı, söylemde dile getirilenlerin pratiği (uygulaması) yönünde görev üstlenmeye de hazırdır, zaten ısrarlı girişim, çaba ve önerileri de bu yöndedir. Metin ilerledikçe, söylemler sıralandıkça öznelliğin (sübjektifliğin) azaldığı, nesnelliğin (objektifliğin) arttığı gözlemlenmektedir.

8. *“Rusya yönetiminin, kendisine tâbi ettiği ve tâbi etmekte olduğu Tatar kavimleriyle ilişkilerine yakından bakınca anlıyoruz ki Ruslar, üzerinde buldukları bu zemini iyi bilmiyorlar, Tatarları, onların hayat tarzını ve düzenini az tanıyorlar. Bu güne kadar Tatarların üzerinde Rus egemenliği, benim bildiğim kadarıyla şurada noktalanıyor: ‘Hâkim olan benim, vergilerinizi ödeyin, nasıl istiyorsanız, öylece yaşayın!’ Bu çok basit, fakat son derecede manasızdır...”* (RM, 81)

Analiz denemesi: Gaspıralı, bu saptamasından sonra ötekileştirme ve ötekileştirilmenin nedenleri üzerinde durmaya başlıyor.

Rusya'nın genişlemesi ve Türk topraklarını ele geçirilmesi sürmektedir. Nitekim Rusya, o günlerde Türkmenistan'da askeri operasyonlarını sürdürmekte, Orta Asya'da ilerlemektedir. Sanki Rusların tüm amaçları hâkimiyetlerini Türklere kabul ettirmek, onlardan vergi toplamaktır. Müslüman Türklerin hayat tarzlarını iyileştirme ve onlara modern dünyanın kapılarını açma konularında ise Rusya kılını bile kıpırdatmamakta, Müslümanların cahil kalmalarını istemektedir. Gaspıralı söz konusu yaklaşımı kolay, basit, âdi, anlamsız ve saçma buluyor.

Gaspıralı, bu söylem vasıtasıyla gerçek ve karanlık bir tablo çizmiş, Rusya (Ruslar) ile Tatarlar (Müslüman Türkler) arasındaki iletişimsizlik, diyalogsuzluk sorununu vurgulamaya çalışmıştır. O yıllarda artık Avrupa'yı dolaşıp geri dönmüş olan İsmail Bey, heba edilen zamandan (zaman kaybından) yakınmaktadır. Çağa ayak uydurmak için şartlar da çok kötü değildir zira coğrafya buna müsaittir ve bu karanlık tabloyu değiştirmek mümkündür.

Willig-Parker kılavuzu'ndan yola çıkarak bu söylemle ilgili özetle şunlar söylenebilir: Dil inşasının söylem içinde ortaya koyduğu nesne, değiştirilmesi gereken gerçeklerin karanlık bir tablosu şeklindedir. Buradaki küçük söylemlerin (söylemciklerin), somut öneriler içeren anlam inşası yönünde kullanıldığı görülmektedir. Metindeki sosyal inşalar, özellikle Rusya Müslümanlarının bir an önce değiştirilmesi gereken sosyolojik durumunu ortaya koymaktadır. Yazarın söz konusu sosyal inşaları oluşturmadaki amacı, muhataplarına ‘artık böyle devam edemez!’ mesajı vermekten ibarettir. Mevcut durumdan kurtulmak için somut adımlar atılmalı,

eylemler gerçekleştirilmelidir zira ortak değerler, farklılıklardan daha fazladır. Bu söylenenler ise artık kişisel bir görüş değil, gerçeklerin tâ kendisidir.

Sonuç

Türk dünyasının büyük fikir adamlarından ve modern aydınlarından biri olan Gaspıralı İsmail Bey'in gazetecilik ve eğitimciliğinin yanında futurolojik (gelecekle ilgili) öngörülerinden de söz etmek gerekmektedir. Gaspıralı, gelecekle ilgili görüşlerini dile getirirken kehanette bulunmamış, tarihi, siyasi, coğrafi, askeri, kültürel vb. gerçeklerden hareketle bilimsel tahliller yaparak önemli stratejik öngörülerini dile getirmiştir. Onun Hamdullah Suphi Tanrıöver'e yazdığı mektup, (Türk Yurdu 1330: 2404-2405) Müslümanlık ve Türk dünyasının geleceğiyle ilgili kaygılarını ortaya koymakta; yapılması gereken işleri sıralaması ise yakın, orta ve uzak gelecekle ilgili strateji belirleme becerisini kanıtlamaktadır. *Her işin bir zamanı var / Her zamanın bir işi. / Toprak hazır olmayınca / Buğday saçmaz bir kişi* diyerek bu düşüncüyü benimseyen ve 1870'li yılların sonundan tâ vefatına kadar hep planlı programlı bir şekilde hareket eden Gaspıralı İsmail Bey, siyasi, sosyal ve kültürel hayatın tüm alanlarıyla ilgili stratejik saptamalarda bulunmuştur.

Fikir eserlerinin birinde (*Rusya Müslümanları*'nda), sınır temeline dayanmasından dolayı gelecekte çözüleceğini öngördüğü Rusya ile ilgili olarak "*hak ettiği sınırların tamamına henüz ulaşmamıştır*" demesiyle, aslında Rusya İmparatorluğu'nun işgalcilik ve genişleme siyasetini desteklememiş, "*Dilde, Fikirde, İşte Birlik!*" şeklinde özetlediği stratejik planını gerçekleştirmek amacıyla bütün Türklerin aynı devletin çatısı altında bulunmaları arzusunu dile getirmiştir. Nitekim onun vefatından hemen sonra Çarlık Rusya'nın ve 1990'ların başında da SSCB'nin yıkılmasının ardından İsmail Bey'in bu görüşünün doğru olduğu ortaya çıkmıştır... Gaspıralı'ya göre din, mezhep, sınır, ırk vb temeline dayanan devletlerin ayakta kalması mümkün değildir.

Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene eserinde Batı medeniyetine kaynaklık eden eski Roma medeniyeti taşıyıcılarını "*Romalılar esir etleriyle beslenmiş balığa doymayan*", onların evlatları olan bugünkü Avrupalıları da "*bütün âlemin semeresine doymayanlar*" şeklinde adlandırmış, bu medeniyetin "*hakkaniyet duygusu*"ndan mahrum olduğunu söylemekle günümüzdeki Batı hayranlarına gönderme yapmıştır.

"*Önce camilerimizi, sonra evlerimizi yıkan Rusya, bizdeki birliğin devam ettiğini görünce, bu kez de çeşitli yollarla ailelerimizi çözmeye başladı...*" diyen Gaspıralı, Türk aile kurumunun büyük ve güçlü devletlere sahip olma doğrultusunda olmazsa olmazlığını saptamıştır.

Büyük bir eğitimci olan Gaspıralı'nın ciddi bir siyasi ve stratejik mesele olan alfabe konusuna münasebeti de net, zamanına göre doğru ve değişmezdir. Bu anlamda Şemseddin Samî, Halit Ziya Uşaklıgil, Ali Bey Hüseyinzade, Fuat Köprülü vd. aydınlarla birleşmektedir.

Gaspıralı, Türkleri yerleşik hayata bir an önce geçmeleri için teşvik etmiş, kendi topraklarına sahip çıkmalarını onlardan rica ve talep etmiştir.

Biz bu yazıda Gaspıralı'nın, yukarıda belirttiğimiz doğrultuda kaygı ve öngörülerinden söz etmeye, onun gelecekle ilgili saptamalarını stratejik ilkeler yönünde irdelemeğe çalıştık.

Gaspıralı'nın iki fikir eserinden alınmış sekizer söylemi analiz denemesine tabi tuttuk.

Kaynakça

- “Büyük Muallimin Büyük Şaire Bir Mektubu”, *Türk Yurdu*, 27 Teşrin-i Sâni 1330, Sayı 12, s. 2404-2405
- Akpınar, Y. (1994). *Azerî edebiyatı araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Akpınar, Y. (2004). İsmail Gaspıralı'nın faaliyetlerine genel bir bakış. İsmail Gaspıralı, *Seçilmiş Eserleri: 2 Fikrî Eserleri*. İstanbul: Ötüken yay., 11-57.
- Akpınar, Y. (2010). 1905'e kadar Rusya Türklerinde matbaalar ve matbuat: 1. *Yeni Türk Edebiyatı*, 2, (Ekim), 137-163.
- Akpınar, Y. (2011). 1905'e kadar Rusya Türklerinde matbaalar ve matbuat: 2. *Yeni Türk Edebiyatı*, 3, (Mart), 141-166.
- Arkonacı, S. A. (2014). *Psikolojide söz ve anlam analizi – niteliksel duruş*. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Erhürman, H. (2012-2013). Kuzey Kıbrıs'ta küreselleşme ve avrupalılık: Kıbrıs'ı yeniden düşünmek. *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, 2 / Aralık-Ocak-Şubat [20]12-13, 163-176.
- Gankeviç, V. Y. (2007). *Kırım-Tatar basın tarihi üzerine yeni malzemeler* (Ruşçadan çev. N. Muradov). Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 91-101.
- Gaspıralı, İ. (2005). *Bahçesaray mektupları* (Çev. H. Necefoğlu ve Y. Akpınar), İ. Gaspıralı, *Seçilmiş Eserleri: 2 – Fikrî Eserleri*, Neşre haz. Y. Akpınar, Ötüken Yay., (2. Basım), İstanbul, 61-76.
- Gaspıralı, İ. (2005). *Rusya müslümanları* (Çev. A. İbrahimov ve Y. Akpınar), İ. Gaspıralı, *Seçilmiş Eserleri: 2 – Fikrî Eserleri*, Neşre haz. Y. Akpınar, Ötüken Yay., (2. Basım), İstanbul, 77-121.
- Gür, T. (2013). Post-modern bir araştırma yöntemi olarak söylem çözümlemesi. *ZfWT (Zeitschrift für die Welt der Türken) Journal of World of Turks*, 5(1), 185-201.
- Hassan, Ü. (2010). *İbn Haldun – metodu ve siyaset teorisi* (4. Baskı). Ankara: DoğuBatı Yay.
- Çelik, H., & Ekşi, H. (2008). Söylem analizi. *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi I*, 27, 99-117.
- İmanov, V. (2008). *Avrasyacılık – Rusya'nın kimlik arayışı* (48. Kitap). İstanbul: Küre Yayınları / Strateji dizisi 3.
- İsmayılov, M. (2011). *Avrasyacılık – mukayeseli bir okuma – Türkiye ve Rusya örneği*. Ankara: DoğuBatı Yay.

- Kengerli, A. (2005). *İsmayıl Bey Qasprinski*. Bakü: ADPU Neşriyatı
- Mustafayev, E. M., & Şçerbinin, V. G. (1996). *Büyük Rusça-Türkçe sözlük* (47700 kelime) (Moskva, Russkiy Yazık Yay.) lüğatinin tıpkıbasımı. İstanbul: Multilingual – Yabancı Dil Yay.
- Nerimanoğlu, Prof. Dr. Kâmil Veli & Öner, Prof. Dr. Mustafa (Çevirenler) (2008), *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara
- Sabir, M. A. (1980). *Hophopname* (Yay. haz. Memmed Memmedov). Baku, Yazıcı Yay.
- Sâmî, Ş. (1996). *Kâmûs-ı Türki, Dersaadet* (7. Baskı), 1317. İstanbul: Çağrı Yay.
- Solak, Ö. (2011). *Küçük Ağa* romanının eleştirel söylem analizi. *TDAV Akademik Bakış Dergisi*, 26, Eylül-Ekim, 1-14.
- Tercüman*, 23 Dekabr [Aralık] 1905 – 10 Zilka'de 1323, Sayı 108, s. 1-2.
- Togan, Z. V.(1999). *HÂTİRALAR - Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin milli varlık ve kültür mücadeleleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları / 298.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2005 (10. Baskı).
- Yudakin, A. P., (2001). *Uralo-Altayskoe (Tyurko-Mongolskoe) Yazıkoznanie*, Entsiklopediya (Seriya: Veduşçie Yazıkovedı Mira, 4), Moskova
- Люди и Судьбы - Библиографический словарь востоковедов - жертв политического террора в советский период (1917-1991)*, memory.pvost.org/pages/gubajdullings.html.

Extended Abstract

It is possible to say that Ismail Gaspirali had designated a strategy upon what should be done about the future of the Muslim Turkic peoples living in and outside the Russian Empire and had acted accordingly. Although the first issue of the Terjuman newspaper was published on 10th of April 1883, whereas it was published with the catch line “Union in Language, in Opinion, in Action” after the 17th October (1905) Manifest, Gaspirali acted upon such a strategy from the first day on. The Ekinçi `Cultivator` newspaper, of which 56 issues was published in Baku between the years 1875-1877 by Hasan Bey Melikzade Zerdabi (1842-1907), who was called Sheikhu`l-muharririn `the sheikh of authors` by Gaspirali, was shut down after the Russian – Ottoman war. Thus the Turks of Russia were left with no newspapers. Gaspirali made attempt on filling this void and hammered out important results. In the spring of 1883, by giving a start to the publication of his newspaper Terjuman in Bakhchesaray, the old Khanate centre of Crimea, he both made the city a centre of attraction and made Terjuman the voice of Turks in Russia.

Gaspirali, had only been able to obtain permission to publish his newspaper by stipulating in many applications in made to officials that he will publish Russian newspaper named Perevdchik and he will translate the articles published in this newspaper to Turkish and publish them under the name Terjuman. When it is looked at meanings of the Russian (“Переводчик” Perevodchik) and Turkish (Terjuman) names of the newspaper it is seen that the concepts conceived by these two names are different than each other. It is seen at first glance that “Perevodchik” and “Terjuman” have different meanings. Perevodchik means `translator, interpreter`. However the figurative meanings of Terjuman are remarkable. Thereby Gaspirali had acted upon specific strategies towards major targets starting with the name of his newspaper. He identified the drawbacks of his cognates and co-religionists, who were behind the times, and struggled for eliminating these drawbacks. He modernized his cognates by the reforms he made. Newspaper, which was the fastest pulpit of the era, had been an instrument stanchioning Gaspirali to his targets. In this sense it would not be incorrect to see Terjuman as an instrument established and used by Gaspirali in the sake of reaching his target “Union in Language, in Opinion, in Action” rather than an objective itself. This newspaper should be taken as his masterpiece.

Gaspirali Ismail, who is one of the great intellectuals and modern luminaries of the Turkic world, should be taken into account for his futurological visions besides his attributions as journalist and educator. Gaspirali`s prophesize while expressing his remarks on future but rather

he uttered important strategic foresights by scientifically analysing historical, political, geographical, military, cultural and etc. data. The letter he wrote to Hamdullah Suphi exhibits his apprehensions on the future of Muslimism and the Turkic world and his compilation of what should be done proves his ability of strategic planning for near, medium and distant future. Gaspirali, who acted deliberately and systematically until his death, had made strategic determinations on all aspects of political, social and cultural life.

In his work named “Russian Muslims”, he predicted that Russia would disintegrate as the empire was based on bordered territories. He did not support the policy of expansion and invasion of the Russian empire by stating that “Russia has not reached all of the borders she deserve” but rather he expressed his desire of consolidation of all Turkic peoples under one state, which he had strategically planned and summarized as “Union in Language, in Opinion, in Action”. As a matter of fact Tsarist Russia right after his death and the Soviet union at the beginnings of the 1990`s have collapsed proving Ismail Gaspirali right. According to Gaspirali, it is not possible for states based on religious, sectarian, border, racial and the like principles to survive.

In his work named “A Steady View of the European Civilization” he named the bearers of the Roman civilization, from which the Western civilization has sprung, as “gluttons eating fish fed on slave flesh” and their descendants contemporary Europeans as “gluttons eating harvest of the whole world”. By expressing that this civilization lacks “the sense of justice” he referred to the West admirers of today.

Gaspirali, who said “Russia, who has first demolished our mosques then our houses, this time has proceeded to dissolve our families by various methods after seeing that we preserve our unity” had determined that the Turkish family is a *sin qua non* in the direction of having a great and powerful state.